

**ТАЛАБАЛАРНИНГ УМУММАДАНИЙ КОМПЕТЕНТЛИЛИГИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА**

Якубова Феруза Юсуфовна

Тошкент давлат педагогика университети изланувчиси

Ривожланаётган ва ўзгараётган дунёда миллий таълим тизимларининг ҳолати технологияларни тинимсиз янгилашни, инновацияларнинг тезлаштириб ўзлаштиришни, динамик тарзда ўзгараётган оламнинг эҳтиёжлари ва талабларига тез мослашишни талаб қиладиган глобал рақобатнинг марказий элементига айланди. Ушбу ҳолат мамлакатнинг рақобатбардошлигини сақлаб туришнинг муҳим омили ва инновацион иқтисодни шакллантиришнинг зарур шarti бўлган ҳолда таълим жамиятнинг динамик ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг энг муҳим шартига, давлатнинг фаровонлиги ва ҳавфсизлигининг шarti, гаровига айланиб бораётганлиги билан шартланган. Сўнгги ийилларда Ўзбекистон таълимида таълим хизматларининг сифати ва (оосн, бепул) фойдаланиш имкониятини таъминшлайдиган шарт-шароитларни яратиш аънаалари ва ёндашувлари шакланганлиги фактини тан олган ҳолда, мамлакатимиз таълимининг ривожланганлик даражаси мамлакатимизнинг инновацион ижтимоий йўналтирилган тараққиёти талабаларига мувофиқ келмаслигини таъкидлаш лозим. Кўп поғонали таълим тизимида ўтиш давлат таълим стандартларининг мазмунини тубдан ўзгартириш заруратини келтириб чиқарди. Замонавий олий таълим муассасасидан фундаменталлик билан бирга компетентликка асосланган ёндашув асосида тузилган олий касбий таълимнинг давлат таълим стандартлари талабаларига риоя қилишни талаб қиладиган ўқитишга янги ёндашувларни жорий қилиш талаб қилинади. Ўз-ўзидан аёнки, педагогни касбий жиҳатдан шакллантиришни унинг шахсий ривожланишидан ажратиб бўлмайди, чунки касбий компетентлик, профессионализм, маҳорат/усталик, индивидуал ижодкорлик ва бошқа каби ҳосилаларнинг учун дастлабки тимсол (первообраз) ва фундаментал таркибий қисм сифатидаги умуммаданий компетенциялар унинг шаклланишининг асосий омиллари бўлиши шарт. Умуммаданий компетенциялар инсон билан унинг улар асосида ўзининг янги касбий/профессионал сиймосини қурадиган, бутун умри давомида бирга борадиган базавий/асосий компетентциялардир. Шу муносабат билан, таълим жараёнида шакллантириладиган

умуммаданий компетенцияларни аниқлаб топиш, фикрлаб тушуниш, ва уларнинг илмий тавсифи/ътаъсирини таклиф этиш, уларнинг самарали ривожланишига ёрдам берадиган/ҳисса қўшадиган шарт-шароитлар, методлар ва технологияларни аниқлаш вазифаси қад кўтаради. Ахборотнинг экспоненциал ўсиши ва фаолият технологияларининг тобора ошиббораётган ўзгарувчанлиги/алмашувчанлиги муносабати билан касбий компетенциялар узоқ муддатли бўлмаслиги мумкин, умуммаданий компетенцияларнинг табиати эса барқарор ва ўзгармас ҳисобланади, инсоннинг тафаккурини мослашувчан, бутун умри давомида янги нарсаларни ўзлаштиришга қодир қилади, ва бу эса шахснинг касбий ўсиши учун асос сифатида қаралиши мумкин.

Таълимнинг янги устувор масалалари олий таълим муассасаларида таълим жараёнини тизимли ташкил этишдан муҳитга асосланиб ташкил қилишга ўтишни шартлади. Бундай ташкил этишда бўлажак бакалаврнинг касбий, жумладан умуммаданий компетентлиги унинг ривожланиши ва мустақил ривожланишини кафолатлайдиган таълим муҳити шароитларида шакллантирилади.

Касбий ва касбий-педагогик таълимда инновацион жараёнларни ривожлантириш концепцияси педагогик назария ва амалиётда кенг акс этирилган (В.А. Слостенин, Л.С. Подимова, С.Я. Батишев, Э.Ф. Зеер, Н.В. Кузьмина, Л.М. Кустов ва бошқ.). Тадқиқотларнинг таҳлили касбий-педагогик таълимда инновацион жараёнларнинг ривожланиши илм-фанда, социумда, итисодда, ишлаб-чиқраш/саноатда инновацион жараёнларнинг ривожланиши билан боғлиқ эканлигини кўрсатди; бу жараёнлар алоҳида характер касб этади ва инновацион муҳитда самарали фаолиятга қодир юқори даражада профессионал ижодкор шахсни шакллантиришнинг спецификасини белгилайди.

ОТМнинг талабаларни тайёрлашда инновацион муҳити тизимининг дидактик-ташкилий аспектларининг ролига келсак, тадқиқотларда ОТМнинг айнан таълими муҳити таълим сифатини оширишнинг асосий шarti ва бош ресурси, ОТМ битирувчисининг касбий ўсишининг манбаи ва ривожланиш воситаси бўлиб хизмат қилади деб кўрсатилади, чунки инновацион таълим муҳити шахснинг ижтимоий мослашув/адаптацияда, касбий шаклланиши ва ривожланишида, меҳнат бозоридаги рақобатбардошлигида, зарур бўлганда бутун умри давомида таълим олишни давом этириш имкониятига бўлган эҳтиёжларини қондиришга мўлжалланган.

Афсуски, кўпинча, талабанинг касбий шаклланиши у содир

бўладиган таълими муҳити ва унинг компонентларининг хусусиятларини ҳисобга олмасдан кечади. Барча саъй-ҳаракатлар бўлажак касбий фаолият контекстида ўқитишга, таҳсил олувчини билишнинг актив субъекти сифатида белгилашга, мустақил таълим олиш ва ва мустақил риводжланишга, талабаларнинг субъектив тажрибасига таянишга, унинг индивидуал хусусиятларига, коммуникатив қобилиятларига ва бошқа жиҳатларига қаратилиши зарур бўлган бир вақтда, ҳали ҳануз, асосий эътибор назарияга қаратилади.

Россияда Б.Н. Богатирь, В.В. Гусев, В.В. Карпов, М.В. Кларин, Н.Ф. Маслова, М.С. Иванова ва бошқа олимлар ОТМда таълим муҳитини яратиш муаммоси билан шуғулланишган. Масалан, В.В. Гусев ва Н.Ф. Маслова каби олимлар ОТМда талабаларнинг билиш фаоллигини ўқув фаолиятининг турли хил урларида амалга оширишни таъминлайдиган ижтимоий-ривожлантирувчи ва касбга йўналтирилган педагогик технологияларнинг интеграциясига, яъни яратиладиган муҳитни талаба шахсининг шаклланиш жараёнини ахборот-мақсадли бошқариш фойдасига фойдаланишга асосланган таълим муҳитини яратиш шарт-шароитларини тадқиқ қилишган.

Биз касбий компетенциялар ва компетентлик соҳасидаги асарларни (В.И. Байденко, А.С.Белкин, А.А. Вербицкий, И. Г. Галямина, Б.Н. Гузанов, Э.Ф. Зеер, И.А. Зимняя, М.Д. Ильязова, В.А. Кальней, А.К.Маркова, Т.А. Матвеева, А.Ю. Петров, Ю.Т. Гатур, Ю.Ф. Фролов, А.В. Хуторской ва бошқ.) тадқиқ қилдик. Ушбу асарларда ОТМ муҳитининг касбий компетенцияларни шакллантиришдаги потенциалини кенг сиқёсда амалга оширишни қийинлаштирадиган ҳал қилинмаган бир қатор муаммоларнинг мавжудлиги кўрсатилади, ушбу муаммони ҳал қилиш йўллари таклиф қилинади. Бир вақтнинг ўзида, таълим муҳитини талабаика бакалаврининг умуммаданий компетентлигини ривожлантириш омили сифатида ўрганишга бағишланган махсус тадқиқотлар деярли йўқ.

Ўтказилган таҳлил замонавий таълим тизимида қуйидагилар орасида зиддиятлар юзага келганини қайд этиш имконини беради:

- олий касбий таълимнинг кадрларни поғонали/даража асосида тайёрлаш тизимига ўтиши ва ОТМ таълим тизими муҳитини ташкил этиш муаммосининг етарлича назарий ишлаб чиқилмаганли орасида;
- олий мактаб амалиётига компетентликка асосланган ёндашувни кенг миқёсда жорий қилиш зарурлиги ва талабанинг умуммаданий компетентлигини шакллантиришнинг тегишли/адекват моделининг йўқлиги орасида;

- ОТМ муҳитининг бўлажак бакалаврларнинг умуммаданий компетентлигини шакллантиришга бўлган потенциали ва касбга тайёрлаш/касбий таълим жараёнида ОТМнинг инновацион таълим муҳитининг интегратив шарт-шароитлари ва ресурсларига етарлича таянмаслик орасида.

Шу билан бирга, нафақат касбий мустақил ривожланиш ва амалий масалаларни ечишни, балки таълим субъектларининг маҳсулдор касбга йўналтирилган ўзаро фаолиятига йўналтирилган шахсий ривожланишни, умуммаданий компетентликни шакллантиришни мақсад қилган, йўналтирилган педагогларни тайёрлашга бўлган зарурат ўз-ўзидан аён. Бунда, ушбу лойиҳалаштириш фаолиятида тизимли таълим жараёнидан яхлит таълим жараёнини муҳитга асосланган ташкил этиш парадигмасига ўтиш амалга оширилиши муҳим ҳисобланади. Инновацион таълим муҳитини ривожлантириш учун шарт-шароитларнинг бутун тўплами/йиғиндисини (таълим жараёнининг технологик, ижтимоий-маданий, ахборот таркибий қисмлари; таълим сифатини бошқариш (менежмент) тизими, таълим жараёнини мониторинг қилиш ва ҳок.) ўз ичига оладиган интеграл ёндашув талаб қилинадиган бир вақтда, оммавий амалиётда ва илмий тадқиқотларда, асосан, таълим муҳитини ривожлантиришнинг ўқув жараёнини технологиязация қилиш маъносида йўналишларини ишлаб чиқишнинг ҳукмронлиги кузатилади.

Илгари сурилган зиддиятларнинг мавжудлиги муаммонинг мавжудлигига ишора қилади ва бу муаммонинг мазмуни умуммаданий компетентликнинг шакллантириш жараёнининг, талабаика бакалаврларини тайёрлашнинг самарадорлигини таъминлайдиган педагогик шарт-шароитлар, тегишли технологияларнинг етарлича назарий асосланмаганлигидан, ОТМнинг битирувчиларнинг умуммаданий компетентлигини шакллантиришни таъминлайдиган инновацион таълим муҳитини лойиҳалаштиришнинг илмий асосланган концепциясини ўз ичига олган тизимли тадқиқотларнинг йўқлигидан иборат бўлиб, бу ҳолат ушбу тадқиқотни ўтказиш зарурлигини белгилади.

Талабаларнинг умуммаданий компетентлигини шакллантириш жараёни қуйидаги шарт-шароитлар бажарилганда самарали бўлади:

- талабани касбга тайёрлашнинг (касбий таълим беришнинг) умумий тизимида умуммаданий компетентликнинг ўрни аниқланган бўлса;

- ОТМ инновацион таълим муҳитининг талабаика бакалаврининг умуммаданий компетентлигини шакллантиришнинг шарти сифатида амал қилиши назарий асослаб берилган бўлса;

- ОТМнинг инновацияларга йўналтирилган (мўлжал олган) маконига хос мавжуд методлар, воситалар ва шакллар тизимлаштирилган бўлса ва янгилари ишдаб чиқилган бўлса;

- талабанинг умуммаданий компетентлигининг ОТМнинг инновацион таълим муҳитининг потенциалидан фойдаланишга мўлжалланган мақсадли, мазмун ва натижа блокларидан иборат модели таклиқ фийланган бўлса;

- талабаларнинг умуммаданий компетентлигини шакллантиришнинг ОТМнинг инновацион таълим муҳитининг самарадорлигини аниқлаш имконини берадиган мезон-ташхис (критериал-диагностик) асоси/базаси аниқланган бўлса;

- ўқитиш жараёнида талабаларнинг умуммаданий компетентлигини муваффақиятли шакллантириш учун педагогик шарт-шароитларнинг тўплами аниқланган бўлса.

Қуйидаги **вазифаларни** қўйиш ва ечишни тақозо этади:

1. Касбий таълимнинг умумий тизимида педагогика бакалаврларининг умуммаданийц компетентлигини шакллантириш жараёнининг назарий асосларини тасвифлаш;

2. ОТМнинг инновацион таълим муҳитининг моҳият характеристикалари/ тавсифини унинг талабаларнинг умуммаданий компетентлигини шакллантиришнинг мазмуни ва педагогик шарт-шароитларига таъсир қилишининг энг муҳим механизмларини белгилаш билан аниқлаш;

3. Инновацион таълим муҳитида талабаларнинг умуммаданий компетентлигини шакллантириш мақсади, жараёни, натижаси ва воситаларини ўз ичига олган моделни лойиҳалаштириш ва амалга ошириш, унинг верификациясини¹⁰¹ амалга ошириш.

4. Талабанинг умуммаданий компетентлигининг шакланганлигини баҳолашнинг объектив мезонлари, баҳо кўрсаткичлари ва механизмларини аниқлаш.

Умуммаданий компетентлик – шахсинг маданий маконни ўзлаштириш тажрибаси, таълим/маълумот олганлик/саводлилик, тарбия кўрганлик ва ривожланганлик даражаси билан шартланган, маданий эталонлардан билиш, дунёқараш, ҳаётий, касбий табиатдаги

¹⁰¹ Қаранг: https://ozlib.com/875193/ekonomika/verifikatsiya_modeli

муаммоларни ечишда фаолиятни баҳолаш мезонлари сифатида фойдаланишга қаратилган, умумий ва педагогик маданиятнинг бирлигини таъминлайдиган, муваффақиятли касбий, ижтимоий-маданий ва маданиятлараро фаолиятга ва ҳаётий ва касбий вазиятларнинг кенг спектрида уйғун хулқ-авторга (ўзини тута олишга) бўлган қобилиятни белгилайдиган касбий аҳамиятли интегратив сифатидир.

ОТМнинг инновацион таълим муҳити кўпўлчамли ижтимоий-маданий-педагогик ходиса/феномен, ОТМнинг ўзгача/алоҳида бир тарзда ташкил этилган макони бўлиб, у ўқитувчилари ва талабаларнинг касбларнинг уларнинг атрофдаги олам билан муносабатларининг бутун турли-туманлиги билан ўзлаштириш бўйича фаолиятини, таълимнинг барча субъектларининг ривожланиши ва мустақил ривожланишига ёрдам берадиган инновацион таълим-тарбия технологиялар йиғиндиси/мажмуини ўз ичига олади, бўлажак мутахассисларнинг касбий, жумладан умуммаданий компетентлигининг шаклланишига, уларнинг шахсий-касбий мўлжал/таянч/ориентацияларнинг ривожланишига кўпомилли таъсир кўрсатади, касбий таълим дастурини ўзлаштириш доирасида ва келажакдаги/кейинги касбий фаолиятда мотив/рағбатларни ва шахсий потенциалларни/салоҳиятларни фаоллаштиради

Бакалаврнинг умуммаданий компетентлигини инновацион таълим муҳитида шакллантиришнинг **интегратив модели** ўзининг умуммаданий компетенцияларни ривожлантиришнинг муваффақиятини таъминлайдиган мақсадли, ташкилий-технологик, баҳолаш-натига блокларининг бирлигида қурилади ва илмийлик, фаолиятга қаратилганлик, тизимлилик, интегративлик, кўргазмалилик, индивидуализация тамойиллари асосида қурилади, компетентликка асосланган, аксиологик, синергетик, ижтимоий-педагогик, ўқув-методик ёндашувлар, ва: ташкилий-педагогик, ўқув-методик, технологик ва психологик асосий педагогик шарт-шароитлар асосида амалга оширилади. Муаллимнинг моделини ОТМ таълим муҳитига лойиҳалаштириш педагогик жараёни инновацион бошқаришга риоя қилиш, ўқув жараёнини технологиязация қилиш, модулли ўқитишни, лойиҳалаштириш ва интерфаол технологияларни, мультимедиа ёрдамида ўқитишни ва бошқа таълим технологияларини ва талабаларни фадрият ва шахсий-касбий ўзаро фаолияти субъектлари сифатида таълим жараёнига жалб қилиш механизмларини жорий қилиш шарти билангина самарали бўлади.

Белгилар сифатида, ва ўқитишнинг турли босқичларида талабаларнинг умуммаданий компетенцияларининг шаклланганлигини баҳолаш учун асос бўлиб хизмат қилган **объектив мезонлар**, баҳолаш кўрсаткичлари ва баҳолаш механизмлари умуммаданий компетентликни билимлар, малакалар ва кўникмаларнинг, шахснинг ички психик ҳолатлари ва хоссаларининг, унинг маҳсулдор касбий фаолиятни амалга оширишга бўлган тайёрлиги ва бунинг учун зарур амал/ҳаракат/ишларни амалга ошириш қобилиятининг ягона мураккаб тизимини ҳисобга оладиган ташхис воситалари мажмуидан иборат.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Алисов Е. А., Подымова, Л. С. Инновационная образовательная среда как фактор самореализации личности // Среднее профессиональное образование. - 2001. - №1. - С.61-63.
  2. Ангеловски К. Учителя и инновации книга для учителя [Текст] / К. Ангеловски. - М.: Просвещение, 1991. -159 с.
  3. Андреева Л.В. Формирование профессионального самосознания юристов в условиях деятельностной образовательной среды : Дис. ... канд. пси- хол. наук : 19.00.07, 19.00.03 Казань, 2000. - 196 с.
1. Борлакова З.А. Формирование общекультурных компетенций будущих бакалавров в образовательной среде вуза // Образование. Наука. Инновации. Южное измерение. Научно - образовательный журнал. №1 (27). - Ростов-на-Дону: ЮФУ, 2013. - С.101-108.
  2. Холиқов А.А. Педагогик маҳорат. Дарслик / А.А. Холиқов; ЎзР Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. - Т.: «ИҚТИСОД-МОЛИЯ», 2011, - 420 б.